

ԼԳՏ Էմիգրացիայի ազդեցությունը Հայաստանի տնտեսական ցուցանիշների վրա [սեղմագիր]

Հայաստանից արտագաղթի ծավալներն օրեցօր ավելի լայն շերտեր են ներառում. տարբեր տարիքի, կրթության, սոցիալական դիրքի և այլ բնութագրիչների տեր մարդիկ են լքում երկիրը, ինչը մտահոգիչ է: Դրա հետևանքով նկատելի փոփոխության են ենթարկվում երկրի ոչ միայն ժողովրդագրական ցուցանիշները, այլև ողջ հասարակական կառուցվածքը: ՄԱԿ-ի Բնակչության հիմնադրամի (UNFPA) հայաստանյան գրասենյակի գործադիր ներկայացուցիչ Գարիկ Հայրապետյանի ներկայացմամբ. «Մյս 13 տարիների ընթացքում (նկատի ունի 2000-2013թթ.– հեղ. խումբ.) ընդհանուր ունենք 311 հազ. բացասական սաղոր, այսինքն՝ 311 հազ. բնակչություն ենք կորցրել կամ մեր ընդհանուր բնակչության 10%-ից ավելին»¹: Արտագաղթողների քանակական տվյալները, սակայն, մատնանշում են խնդրի միայն մեկ կողմը: Կարևոր են նաև դրա արդյունքում հասարակությունում տեղի ունեցող որակական փոփոխությունները: Արտագաղթի հետևանքով երկրում նվազում են առավելապես աշխատունակ տարիքի, մասնագիտություն և հմտություններ, սոցիալական ակտիվություն ունեցող քաղաքացիները:

Հաշվի առնելով այն, որ էմիգրացիային նպաստող գործոնները միմիայն և զուտ տնտեսական չեն, այլև կապված են քաղաքական, իրավական, մշակութային (տրամադրվարժեքային) գործոնների հետ՝ մեր նպատակն է ոչ միայն տեսանելի դարձնել զանգվածային էմիգրացիայի վնասակար կողմերը, ինչպես, օրինակ, տնտեսական վնասները, այլև մատնանշել դրանք մեղմելու քաղաքական, իրավական, մշակութային հնարավորությունները: Նշվածը հատկապես վերաբերում է որոշակի խոցելի խմբերին, հատկապես ԼԳՏ (լեքի, գեյ, բիսեքսուալ, տրանսգենդեր) մարդկանց, որոնց էմիգրացիոն վարքը, բացի համընդհանուր միտումի մաս լինելուց, ունի կոնկրետ առանձնահատկություններ: Նրանցից շատերը ստիպված են լքել հայրենիքը՝ հասարակության խտրական վերաբերմունքի պատճառով: Ինչպես կարող եք տեսնել վերլուծության [ամբողջական տարբերակի](#) մեջ, սեռական կողմնորոշման և գենդերային ինքնության հիմքով խտրականությունը լայն տարածված է հասարակական կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտներում (ներառյալ ընտանիք, աշխատավայր, կրթական և առողջապահական հաստատություններ և այլն), որի բացակայության պայմաններում ԼԳՏ մարդիկ չէին ցանկանա հեռանալ երկրից՝ իրենց հետ տանելով սեփական աշխատուժը, մասնագիտական և այլ հմտություններ, մտավոր պոտենցիալը, ֆինանսական ռեսուրսները և այլն: Հետևաբար, համընդհանուր տնտեսական

քաղաքականությունից զատ, արտագաղթը մեղմելու համար պահանջվում են նաև առանձնահատուկ մոտեցումներ օրենսդրական, իրավապաշտպան, տեղեկատվական և այլ քաղաքական գործիքներով:

ՆԱԽԱԳԾԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Նախագծի նպատակն է հետազոտել 2011-2013թթ. ընթացքում ԼԳՏ համայնքի նկատմամբ առկա խտրականության հետևանքով ԼԳՏ անձանց անվերադարձ արտագաղթի ազդեցությունը Հայաստանի տնտեսական ցուցանիշների վրա և արտացոլել այդ փոփոխությունները երկարաժամկետ հեռանկարում:

Նախագիծը բաղկացած է երկու հիմնական մասերից՝

1. ԼԳՏ մարդկանց էմիգրացիայի և դրան նպաստող գործոնների առանձնահատկությունների սոցիոլոգիական ուսումնասիրություն:
2. Արտագաղթի տնտեսական ազդեցությունների տնտեսագիտական գնահատական:

*«Պետք է վստահ լինենք, որ ունենք չեզոք կամ լոյալ իշխանություն...: ... որովհետև արդեն հնարավոր կլինի լինել գեյ, լեքի, տրանսգենդեր կամ բիսեքսուալ, և լինել հայ, ՀՀ քաղաքացի ու ապրել Հայաստանում»,
– փորձագետ:*

ԼԳՏ մարդկանց առնչվող հարցերի ուսումնասիրությունը բարդ է ողջ աշխարհում, այդ թվում՝ Հայաստանում, որտեղ սեռականության հարցը չափազանց զգայուն է, իսկ հետերոսեքսուալությունից բացի մյուս սեռական կողմնորոշումները՝ տաբուացված: ԼԳՏ մարդկանց ընդհանուր թվաքանակի մասին հետազոտություններ արված չեն Հայաստանում, ավելին, մոտ ապագայում դժվար է պատկերացնել նույնիսկ այսպիսի հետազոտության դեպքում վստահելի արդյունքներ ստանալու հնարավորությունը: Հայաստանում արված բոլոր հետազոտական փորձերը վերաբերում են միայն ինքնագիտակից ԼԳՏ խմբին, ովքեր այս կամ այն չափով կազմակերպված համայնքի մաս են կազմում և/կամ նրանց, ովքեր ենթարկվել են որևէ տիպի խտրականության, դարձել բռնության զոհ, որից հետո հանդիսացել են իրավապաշտպան կամ ԼԳՏ խնդիրներով զբաղվող ՀԿ-ների շահառուներ:

ԼԳՏ համայնքի մասին ուսումնասիրությունների բացակայության պայմաններում մենք ունենք այնպիսի դրություն, երբ ԼԳՏ մարդկանց որոշ սոցիալական վարքի ձևերի մասին տեղեկացված են միայն տարբեր ոլորտի փորձագետներ՝ հոգեբաններ, սեքսոլոգներ, իրավապաշտպաններ/շահերի պաշտպաններ, բժիշկներ և այլն: Հետևաբար այս փորձագետներն են դառնում առանցքային տեղեկատուներ, որոնց գնահատականները ԼԳՏ համայնքի մասին միակ հիմնավորված տվյալներն են: Մեր հետազոտության սոցիոլոգիական մասը հիմնվել է այսպիսի փորձագետների հետ ֆոկլորաավորված հարցազրույցների մեթոդի վրա: Փորձա-

1 ՄիվիլիՆեթի c-ԳԱՃԱՌ հաղորդմանը, տե՛ս http://civilnet.am/2014/07/22/c-academy-unfpa-garik-hayrapetyan-demographics/#.VEC1B_mSyXp

զետներն ընտրվել են ըստ մասնագիտական ոլորտների, ԼԳԲՏ մարդկանց հետ շփումների շրջանակի մեծության և հաղորդակցման ինտենսիվության չափանիշների: Ընդհանուր առմամբ հարցվել են 15 առանցքային տեղեկատուփորձագետ:

Տնտեսական վերլուծության ժամանակ հաշվարկվել են հետևյալ չորս ցուցանիշները՝ կրթության վրա կատարված ծախսեր, չստացված աշխատավարձ, չգեներացված ՀՆԱ և բյուջեի՝ չստացված եկամուտներ, 2011-2013թթ մեկ միջին վիճակագրական արտագաղթողի համար՝ երբեմն բերված դոլարի՝ 2014թ հունվարի 1-ի գնողունակության ու հաշվի առնելով միջազգային համեմատությունների համար համարժեքության ապահովման անհրաժեշտությունը (գնողունակության համարժեքը՝ PPP): Վերջում կանխատեսված են նաև այդ ցուցանիշների արժեքները՝ ընթացիկ միտումների պահպանման դեպքում:

ՀՈՍՈՖՈՐԻՍ ԵՎ ԼԳԲՏ ԷՄԻԳՐԱՑԻԱ

Մարդու իրավունքների պաշտպանվածության, անխտրական ինքնաիրացման հնարավորությունների բացակայության խնդիրը՝ որպես էմիգրացիոն գործոն, հատկապես առնչվում է հասարակության առավել խոցելի խմբերին, այդ թվում ԼԳԲՏ մարդկանց: Այն, որ ԼԳԲՏ մարդիկ Հայաստանից մեկնում են խտրականության հիմքով և հիմնականում ընդմիջտ արտագաղթելու մտադրությամբ (առաջին հերթին ասվածը վերաբերում է ինքնագիտակից ԼԳԲՏ մարդկանց), հաս-տատում են նաև մեր կողմից հարցված փորձագետները. **«Գնացողները հիմնականում ցանկանում են էլ հետ չգալ», «Ես ուզում եմ հեռանալ, Հայաստանն ապրելու տեղ չի, Հայաստանում ես իմ ապագան չեմ տեսնում» ասողների թիվը շատ մեծ է, չեմ չափազանցնի, եթե ասեմ 60-70%: Անգամ իմ ծանոթների շրջանում այդ թիվը կարող է հասնել 80%-ի»:**

Փորձագետներից մեկի խոսքերով. **«Հետերոսեքսուալները գնում են առաջին հերթին փող աշխատելու, իսկ ԼԳԲՏ անձանց առաջնային պատճառը հանգիստ շնչելն է, հանգիստ ապրելը»:**

Այս դրության հիմքում ընկած է հայաստանյան հասարակության մեջ առկա հոմոֆոբիան, որը տարածված է գրեթե բոլոր հասարակական խմբերի շրջանակներում: Այսպես, օրինակ, «ԼԳԲՏ անձանց հանդեպ հանրային վերաբերմունքը Երևան, Գյումրի, Վանաձոր քաղաքներում» 2011թ. Ուսումնասիրության հարցվողների 70,9%-ը կարծում է, որ ԼԳԲՏ մարդիկ տարօրինակ են, իսկ 97,4%-ը վստահ է, որ այդ

երևույթը շեղում է և պետք է դատապարտվի հասարակության կողմից: ՀՌԿԿ կողմից իրականացված «Կովկասյան բարոմետր-2011»-ի տվյալների համաձայն՝ Հայաստանի բնակչության 97%-ը չի արդարացնում նույնասեռականությունը², իսկ «Սոցիալական համախմբվածության մասին» հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ բնակչության 95%-ը չէր ցանկանա ունենալ նույնասեռական հարևան⁴:

ԼԳԲՏ մարդկանց արտագաղթը, բացի հասարակական մի շարք խնդիրների առկայությունից, բացահայտում է նաև այդ խնդիրների լուծման մեջ պետության անգործության փաստը:

ԷՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հիմնական եզրակացությունները: Խտրականության պատճառով Հայաստանից հեռացող ԼԳԲՏ անձինք սովորաբար տրանսֆերտներ չեն ուղարկում, ինչը նշանակում է, որ նրանց արտագաղթից հայ հասարակությունը հիմնականում ֆինանսապես տուժում է: Այդ վնասներից դրամական արտահայտությամբ չափելի են նրանք, որոնք կապված են արտագաղթողի (ԼԳԲՏ կամ ոչ ԼԳԲՏ) մանկության տարիներին և կրթության համար պետության ծախսերի հետ, այն եկամուտների հետ, որ արտագաղթողը կապահովեր Հայաստանում աշխատելու կամ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու դեպքում, ինչպես նաև այն եկամուտների հետ, որ բյուջեն կստանար: Այս հետազոտության հաշվարկները ցույց են տալիս, որ 2011-2013թթ. արտագաղթած միջին վիճակագրական մեկ հայաստանցու կրթության համար ծախսվել է առնվազն 3545 ԱՄՆ դոլարին համարժեք գումար: Մոտավոր գնահատումների համաձայն՝ խտրականության պատճառով 2011-2013թթ. Հայաստանից արտագաղթել է մոտ 5891 ԼԳԲՏ հայաստանցի, ինչը նշանակում է, որ ԼԳԲՏ արտագաղթողների միայն կրթության գծով ներդրումների մասով հասարակությունը միանվագ կորցրել է մոտ 21 միլիոն դոլար:

«Եվ, բնականաբար, այս արտագաղթի մեծ տեմպերի մեջ ամեն մարդ մեծ գին է և մեծ կորուստ: Իսկ եթե մարդիկ արտագաղթում են արդարադատության պակասի պատճառով, դա առավել մեծ կորուստ է, որովհետև ստացվում է, որ պետության ընտրությունն է պայմանավորում արտագաղթը»,- փորձագետ

² ԼԳԲՏ անձանց հանդեպ հանրային վերաբերմունքը Երևան, Գյումրի, Վանաձոր քաղաքներում <http://issuu.com/pinkarmenia/docs/lgbtsurvey>
³ Կովկասյան բարոմետր 2011, Հայաստան JUSHOMO (անգլերեն) Caucasus Barometer 2011 Armenia- JUSHOMO: Justified or not - Homosexuality (%) <http://caucasusbarometer.org/en/cb2011am/JUSHOMO/>
⁴ Սոցիալական համերաշխության հետազոտություն <http://www.crcr.am/research-and-surveys/completed-projects/social-cohesion-survey?lang=hy>

«Եթե նրանք չհեռանան, օգուտն այն կլինի, որ երկրում կմնան պոտենցիալ դա Վինչին, Չայկովսկին, Միշել Ֆուկոն կամ Պատտկլոսը, ով հայտնի լավ գինվոր էր Հին Հունաստանում: Այսինքն՝ պոտենցիալ գիտնականներ, արվեստագետներ, երաժիշտներ, անգամ ռազմական ռոբոտում լավ գինվորներ կամ գեներալներ, ամեն հնարավոր ասպարեզի լավ մասնագետներ ուղղակի կմնան Հայաստանում ու շատ մեծ ներդրում կարող են ունենալ երկրի ապագայի մեջ: ...Եթե նրանցից ամեն մեկը Հայաստանում մնա ու կարողանա ինքնադրսեվորվել՝ կրթվի, զարգանա, արտահայտվի ու նկարի իր Մոնա Լիզան, դա նույնքան օգուտ կարող է տալ Հայաստանին, որքան Փարաջանովի տուն-թանգարանը»,- փորձագետ

Ինչ վերաբերում է ՀՆԱ-ի չտացված եկամուտներին, այս հաշվարկների համաձայն արտագաղթողի հեռանալուց մեկ տարվա ընթացքում 2011-2013թթ Հայաստանը չի ստացել լրացուցիչ մոտ 15 հազար դոլար, ինչն այդ երեք տարիների բոլոր ԼԳՏ արտագաղթողների (5891) համար կազմում է 88 միլիոն, 365 հազար ԱՄՆ դոլար (5891*15000): Մա արտագաղթելուց միայն մեկ տարի անց հաշվարկվող վնասն է, սակայն իրականում այդ վնասն առկա է նաև արտագաղթողի մինչև թոշակի անցնելն ընկած ժամանակահատվածի բոլոր տարիներին:

Իսկ բյուջեի եկամուտները 2011-2013թթ. բոլոր 3 տարիներին միամիև վերցրած կարող էին մոտ 20 միլիոն դոլարով մեծ լինել, եթե խտրականության պատճառով հեռացած ԼԳՏ անձինք մնային Հայաստանում: 2011-2013թթ. ԼԳՏ 5891 անձանց (այդ տարիներին ընդհանուր արտագաղթողների թվի 5%-ը) արտագաղթի արդյունքում պետական բյուջեն առաջիկա ավելի քան 36 տարիների ընթացքում (մինչև թոշակի անցնելը) կկորցնի մոտ 2 միլիարդ դոլար եկամուտ՝ 2014թ. հունվարի 1-ի գնդունակությամբ:

Առաջիկա 12 տարիներին 2014-2025թթ (եթե ընդունենք, որ մոտակա տարիներին Հայաստանից արտագաղթի տեմպը կպահպանվի 2011-2013թթ միջին տարեկանի չափով (39273 մարդ), ՀՆԱ աճը կլինի մոտ 5 տոկոս, իսկ PPP-ի գործակիցը կմնա անփոփոխ) ԼԳՏ անձանց արտագաղթի պատճառով ՀՆԱ-ն կունենա մոտ 3 միլիարդ դոլարի կորուստ՝ 2014-ի հունվարի մեկի գնդունակությամբ և PPP-ով ճշգրտված, իսկ բյուջեն՝ 370 մլն դոլար՝ հաշվարկված 2014-ի հունվարի մեկի գնդունակությամբ:

***

Աշխատաշուկայում խտրականության վերացումն այն կարևորագույն քայլն է, որը թույլ կտա պայքարել խտրականության դեմ նաև այլ ռոբոտներում և դնել հասարակությանն առավել ժողովրդավար հիմքերի վրա:

Հասկանալի է, որ տնտեսական դրության բարելավումը շատ ավելի բարդ և երկարատև գործընթաց է՝ հաշվի առնելով այս նպատակով ոչ միայն ներքին, այլև արտաքին խնդիրների հաղթահարման կարիքները (ասվածից չի հետևում, որ տնտեսական զարգացման քաղաքականությունը երկրորդական է կամ անհնար է իրագործել): Այնինչ, արտագաղթի խթանիչ սոցիալ-հոգեբանական գործոնները շատ ավելի դյուրակատավարելի են պետական հաստատությունների համար անհրաժեշտ նպատակադրման և պատասխանատու մոտեցման պայմաններում: Ուրեմն, հետևողական պետական քաղաքականության դեպքում մենք հնարավոր ենք համարում մարդկանց սոցիալ-հոգեբանական ճնշվածու-

թյունների հաղթահարումն ու Հայաստանից արտագաղթողների և արտագաղթի տրամադրությունների զգալի նվազեցումը կարճ ժամանակահատվածում, հատկապես ԼԳՏ մարդկանց շրջանում, որոնց համար առաջնահերթ էմիգրացիոն խթանիչները հենց սոցիալ-հոգեբանականի շարքում են:

«ԼԳՏ համայնքի ներկայացուցիչները, իրենք իրենց ներկայությամբ հիշեցնում են այն մասին, որ բազմազանությունը որպես փիլիսոփայական գաղափար, որն ընկած է նաև ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների և այլնի հիմքում, շատ կարևոր է: Ինչու՞, որովհետև նման մարդիկ հասարակությունում մեզ հիշեցնում են, որ կարող են մարդիկ տարբեր լինել, տարբեր դիրքորոշումներ ունենալ՝ քաղաքական և այլն, այդ տարբերի մասին են անընդհատ մեզ հիշեցնում: ԼԳՏ համայնքի ներկայացուցիչները չեն թողնում, որ տոտալիտար համակարգ կառուցվի. Տարբերությունը, բազմազանությունը չի կարող թույլ տալ, որ տոտալիտար հասարակարգ ստեղծվի: Եթե իրենք ոչ թե արտագաղթեն, այլ մնան և պայքարեն, ավելի լավ կլինի և կկանխեն տոտալիտարիան անցումը»,- փորձագետ

ԼԳՏ ՄԱՐԴԿԱՆՑ ԷՄԻԳՐԱՑԻԱՅԻ ՆՎԱԶԵՑՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

- Հումֆորիայի նվազեցում
- Անվտանգության երաշխիք պետության կողմից, արդար դատական համակարգ
- Տեղեկատվական քաղաքականություն, աշխատանք մեղիայի հետ
- Այլընտրանքային ընտանիքի գաղափարի հանրայնացում
- Տեսանելիության մեծացում, սեփական շահերի քաղաքականացում և իրավունքների հետևողական պահանջատիրություն

ԼԳՏՏ ՄԱՐԴԿԱՆՑ ԷՄԻԳՐԱՑԻՍՅՈՒՆԻ ՆՎԱԶԵՑՄԱՆԸ ՄԻՏՎԱԾ ՔԱՅԼԵՐ

Ելնելով վերոնշյալ պայմանների ձևավորման անհրաժեշտությունից տարբեր դերակատարներին առաջարկում ենք

Պետությանը (ՀՀ պետական մարմիններ, Կառավարություն, ԱԾ).

- Իրականացնել միասնական պետական քաղաքականություն՝ հիմք ընդունելով հասարակության կյանքի բոլոր ոլորտներում խտրականության բացառման սկզբունքը:

- Իրականացնել ՀՀ Կառավարության 2012-2017թթ. ծրագրով նախատեսված սոցիալական քաղաքականությունն ու մարդկային կապիտալի զարգացումը՝ հիմք ընդունելով հասարակության խոցելի խմբերի, տվյալ դեպքում ԼԳՏՏ անձանց նկատմամբ տարբեր ոլորտներում խտրականության բացառման սկզբունքը:

- Ընդունել խտրականության արգելման մասին առանձին օրենսդրություն, որը կբացառի այս կամ այն հատկանիշով պայմանավորված խտրականությունն աշխատաշուկայում և կյանքի այլ ոլորտներում, կապահովի հավասար իրավունքներ և հնարավորություններ բոլորի համար:

- Ընդունել օրենքի կիրարկման գործուն մեխանիզմներ: Հակախտրական օրենսդրությունն, իհարկե, անհրաժեշտ է, սակայն բավարար չէ և առանց գործուն մեխանիզմների խտրականությունը հենց այնպես չի վերանա:

- Օրենքներ և այլ իրավական ակտեր ընդունելիս հիմք ընդունել խտրականության բացառման սկզբունքը՝ որպես մարդու և քաղաքացու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների ապահովման հիմնարար կանոն:

Տեղական և միջազգային ձեռնարկություններին

- Ձեռնարկությունների ներքին կանոնակարգերում հստակ ամրագրել այս կամ այն հատկանիշով խտրականության բացառումը, աշխատողների նկատմամբ խտրական վերաբերմունքի հետևանքները և ղեկավարների պաշտոնական լիազորությունների չարաշահման դեպքում ձեռնարկել համապատասխան քայլեր:

- Աշխատակիցների շրջանում տանել խտրականության հետևանքների վերաբերյալ բացատրական աշխատանքներ, կազմակերպել փոխօգնության խմբեր, խրախուսել թիմային աշխատանքները:

Հասարակական կազմակերպություններին և քաղաքացիական նախաձեռնություններին

- Ջատազովել և խթանել ՀՀ-ում հակախտրական օրենսդրության ընդունումը:

- Բարձրացնել հանրության իրազեկվածությունը խտրականության, դրանից բխող բացասական հետևանքների և

խտրականության բացառման և հավասարության սկզբունքների կարևորության մասին:

- Ապահովել այլընտրանքային հարթակ՝ տեղեկացնելու, քննարկելու մարդու իրավունքների, խտրականության, հանդուրժողականության թեմաները:

- Քաղաքացիական նախաձեռնություններին՝ կազմել արհմիություններ՝ աշխատողների իրավունքների պաշտպանության և աշխատավայրում տարատեսակ խտրականության դեմ պայքարելու համար:

Մեդիային

- Բարձրացնել հանրային իրազեկվածությունը ԼԳՏՏ հիմնահարցերի, նրանց նկատմամբ առկա խտրականության վերաբերյալ:

- ԼԳՏՏ անձանց կամ նրանց խնդիրների մասին բարձրաձայնելիս ձայն տալ նաև համայնքի անդամներին և թույլ տալ նրանց արտահայտվել:

- Խուսափել պիտակավորող, խարանդ և խտրական արտահայտություններից և որակումներից:

***

Զեկույցը պատրաստվել է «Հանրային տեղեկատվություն և գիտելիքի կարիք» և «Սոցիոսկոպ» հասարակագիտական հետազոտությունների և խորհրդատվության կենտրոն» ՀԿ-ների կողմից:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր անհատներին և կազմակերպություններին, ովքեր աջակցել են նախագծի իրականացմանը, հարցմանը մասնակից 15 փորձագետներին, ովքեր համագործակցեցին մեզ հետ՝ տրամադրելով իրենց ժամանակը, փորձը և գիտելիքները: Շնորհակալ ենք նաև անկախ հետազոտողներին՝ զեկույցը վերանայելու և մասնագիտական առաջարկություններ անելու համար:

Հատուկ շնորհակալություն ենք հայտնում կացարանի, ապաստարանի և միգրացիայի հարցերով զբաղվող ORAM կազմակերպությանը՝ տեղեկատվական աջակցության համար:

Զեկույցը պատրաստվել և հրատարակվել է Նորվեգիայի արտաքին գործերի նախարարության և «Զիզրիդ Բաուզինգ Թրասթ» հիմնադրամի ֆինանսական աջակցությամբ: